

József Attila cetlijei és *A Dunánál*

– Milyen elvek mentén kell szerkeszteni egy folyóiratot, amelyet azért hoztak létre, hogy „Attilának legyen egy lapja, amelyben ő a vezér”?

– Nem feltétlenül azon elv mentén, ahogy az újságnak címet adtunk, pontosabban Attila... Elmondom, hogy született meg a *Szép Szó*. Ifjabb Ignótus Pál és Attila ötlete volt, odaadó barátság fűzte őket egymáshoz. (Ignótus sok tekintetben az „apja fia” volt. Az *Esti Kurír* vezércikkírójaként liberális, a szocializmus felé hajló, de a kommunizmust elítélő ember, aki harciasan lépett fel az antiszemitizmus ellenében is.) Ők ketten, felelős szerkesztőkként vontak be engem harmadiknak, társszerkesztőnek. Összeültünk, hogy kitaláljuk, mi legyen a lap neve. Ignótus *Zord Időt*, József Attila *Szép Szót*, én *Eszméletet* vagy *Európát* szerettem volna a címlapon látni. Nem tudtunk egyezsége jutni. Ekkor érkezett meg Ignótus barátja, Gyergyai Albert fordító, akinek a *Nyugat*ban is jelentek meg kritikái. Látogatóba jött, nem volt köze az ügyhöz, ezért úgy határoztunk, a „szűz kéz” döntse el a vitát. József Attila papírdarabokra írta fel a javasolt neveket, és összehajtva bedobta őket Hatvany Bertalan Eden kalapjába, amit külföldről hozott, és ritkaságnak számított Magyarországon. A *Szép Szó* került ki győztesen. Nem volt mit tenni, elfogadtuk és megbarátkoztunk vele. Beültünk egy kávéházba megünnepelni a kezdetet. Attila csak itt vallotta be, hogy csalt, és minden cetlire *Szép Szót* írt.* A folyóiratot végül Hatvany Lajos fia, Bertalan finanszírozta. Hatvanynek elég költséget jelentett a *Nyugat*, nekünk meg semmi pénzünk nem volt.

– Mégis, milyen elvek mentén szerkesztették?

– Itt van egy könyv valahol, a *Mai magyarok régi magyarokról*. Ez volt a címe a *Szép Szó* különszámának, ami az első évben, az 1936-os könyvnapra jött ki. Ez az eredeti példány. Üsd fel a legvégét! Felolvasom: „A SZÉP SZÓ *ellensége* minden barbárságnak, az erőszaknak, a hatalom imádatának és a szellem lebecsülésének; *ellensége* irodalomban a konzervatív és forradalmi közhelynek egyaránt; a tetszetős jelszavakba menekülő gondolati restségnek; *ellensége* kritikában és tudományban a zavarosságnak, a nagyképűségnek és a különböző köntösbe

* Fejtő Ferenc visszaemlékezése, valamint egy Ignótus Pállal készített 1965-ös interjú alapján: In: Vezér Erzsébet: *Megőrzött öreg hangok – Válogatott interjúk*. Budapest, 2004, PIM, 199–200. o.

öltöztetett gyávaságnak. Ellenben *híve* az emberi szellem minden területén az európai gondolkodás logikájának, szabadságának és nyugodt derűjének. *Híve* a stílus választékosságának, tisztaságának és világosságának, mert a világosság éppúgy ikertestvére a bátorságnak, mint a homály a gyávaságnak, *híve* a gondolkodásmódok és világnézetek harmonikus változatosságának és *ellensége* minden kényszerzubbonynak, Prokrusztész-ágyának és egyenruhának, amelybe sokan bele akarják kényszeríteni az emberi szellemet. A SZÉP SZÓ egyszerre konzervatív és forradalmár szemle. *Konzervatív* azokkal szemben, akik a kultúra jövőjét összetévesztik a saját pártjuk jövőjével, de *forradalmár* azokkal szemben, akik a kultúra jövőjét a saját kényelmükkel tévesztik össze. A SZÉP SZÓ *munkatársai* a háború utáni magyar irodalom időtálló értékei.”

– Ha nem lenne ennyire választékos és cizellált ez a kiáltvány, azt hinném, hogy mai...

– Meglehet. Amikor ez készült, még nem voltam elfogadott író. A kritikáimat viszont már elismerték, és engem bíztak meg az egész szám összeállításával. Személyesen kellett felkérni, meggyőzni mindenkit, hogy írjon bele. Nagyon sokan vállalták. Elmentem Babitshoz is, akit József Attilával való rossz viszonyára tekintettel valódi kihívás volt rávenni arra, hogy írjon nekünk. Előadtam neki, hogy ez egy *Szép Szó* kiadvány, egyben baloldali magyar kiadvány, és nagyon szeretném, ha munkája jelenne meg benne. Néhány percig gondolkodott, majd azt mondta: „Magának írok, de a *Szép Szónak* nem.” Azt feleltem: „Nézze, én a *Szép Szó* főmunkatársa vagyok, ebben a minőségemben kérem, hogy a *Szép Szónak* adja mégis!” Végül vállalta, és az egyik legszebb művét – Széchenyi Istvánról szóló gyönyörű tanulmányát – adta ehhez a számhoz.

– Hogyan vette rá Babitsot erre?

– Ő is tagja volt a pártnak, amelynek én sziiiiiiimpatizánsa voltam – *öniróniával és gúnnyal nyújtja el a szimpatizáns szót, amikor a kommunista pártról beszél.* – Egy baloldali lapnak adta.

Olvasni kezdem az első oldalon a kiadóval kapcsolatos szöveget.

„E kötet a SZÉP SZÓ könyvnapi kiadványa. Összeállította: FEJTŐ FERENC. Minden közleményért szerzője felel. Szerkesztésért és kiadásért felelősek: IGNOTUS PÁL és JÓZSEF ATTILA, a SZÉP SZÓ szerkesztői.”

„...A SZÉP SZÓ szerkesztőségi ügyeiben csakis a szerkesztőségben fogadunk, a hivatalos órák alatt. Kéziratokat ne névre, hanem a

szerkesztőség címére tessék küldeni. Ajánlott küldeményeket kérünk „Cserépfalvi Imre, SZÉP SZÓ” címre. Nyolc hétnél tovább kéziratot nem őrzünk meg.”

„Attila patológiusan gyűlölte némely pillanatban Fejtőt, ez igaz. Alighogy beajánlotta, összehozott vele – ha nem is ő mutatta be, de ő beszélt nekem először róla, s aztán véletlenül találkoztam Fejtővel, talán Radnótiéknál, és így tudtam meg, hogy ő kicsoda. Az biztos, hogy idegenkedett tőle sokszor. Belemenni abba, hogy az idegenkedésnek volt-e valami reális alapja, szörszálhasogatás lenne. Talán volt egy-két opportunista gesztusa, ami Attilát idegesítette. Például – bár szégyellem magam kicsit az egész ügy piszlicsáré volta miatt –, a *Szép Szó* eme első könyvnapjában Fejtő neve szerkesztőként szerepel. Pedig valóban azt határoztuk el, hogy Fejtővel csínján kell bánni, mert nemrégén még ült, és Hain Péter megverette, ezért lassan vezetjük be őt társszerkesztőnek. Az első lépés az volt, hogy kiírtuk, hogy ezt a könyvnapjait összeállította Fejtő Ferenc. A belső lapon nagy betűkkel az állt, hogy „ÖSSZEÁLLÍTOTTA: FEJTŐ FERENC”. Nagyobb betűkkel, mint a miénk. Erre József Attila, bár nem jellemző rá, még úgyszólván az elmebajára sem, mert kicsinyes aztán sosem volt, de ezen, hogy ezek túlságosan nagy betűk, elfehéredett, remegett. Mondom, hát, Attila, ez ostobaság, hát jó, Fejtő használta az alkalmat, és még nagyobb betűkkel íratta ki magát. Nagyobb vagy kisebb az a betű, lényeges ez? Csak ússzuk meg, hogy ne dörgöljék az orrunk alá, hogy a számot zsidó kommunisták csinálták, mert ha már kommunista vezet, akkor ne legyen zsidó, vagy ha zsidó, akkor ne legyen kommunista. Hát ez Attilára és rám vonatkozott. Attila kommunista volt, de nem zsidó, én nem voltam kommunista, de zsidó voltam. Fejtő mind a kettő volt, és ehhez képest mindegy, hogy kicsit nagyobb betűvel nyomtuk ki a nevét. Ezt szégyelltem elmondani, mert ez esetben olyan kicsinyes volt az Attila. De ilyesmiről, hogy egyik író prokommunistább, a másik antikommunistább, köztük erről nem lehetett szó. Abban egyetértettek, hogy egyik sem akart antikommunista lenni. Mindkettő megszűnt kommunista lenni, ez az igazság.” „Mind a kettő meghasonlott, exkommunista szocialista volt, akik nem szerették azt a szerepet, hogy azért, mert kommunisták voltak, bunkók legyenek

a kommunisták ellen. De nehezen fogták be a szájukat ott, ahol ellenvéleményük volt.”

*Ignotus Pál**

– Miért volt fontos beleírni, hogy „nyolc hétnél tovább kéziratot nem őrzünk meg”?

– Azért, hogy visszaadjuk a kéziratot a szerzőnek, ha igényt tartana rá, mert a szerzőink – Weöres Sándor, Kassák Lajos és társaik – tudatában voltak annak, hogy a kéziratuk később sokat fog érni.

– *A Dunánál* a nyitó vers!

– Igen, mert azzal a feltétellel vállaltam, hogy mindenkitől kérek esszét, ha Attila írja az előszót versben. Mikor rá került a sor, eszébe juttattam: „Most már nyomdába adjuk a kötetet, tartsd meg az ígéretedet!” Azt felelte: „Megtartom, de miről írnak?” Előző nap két órát sétáltunk a Duna-parton, és közben leültünk, néztük a folyót, merengtünk. Visszakérdeztem: „Emlékszel a tegnapi sétánkra? A Dunát néztük. Mi lenne, ha azt írnád meg, hogy mi nekünk a Duna?” Attilának megtetszett az ötlet, és másnap hozta a verset. *A Dunánál* egy külön programbeszéd: „ők fogják ceruzámat”. Mert amikor valamit nagyon szívből ír az ember, nem annyira az értelmével... amikor én istenigazából írok, akkor érzem, hogy nem a saját énem fogalmaz, hanem máshonnan jön az ihlet. Ezt József Attila remekül érezte és kifejezte.

Ez a szám először ugyanolyan folyóirat formátumú volt, mint a többi, de idővel Cserépfalvi kinyomtatta könyvként is. Ezek voltak életem legboldogabb évei, pedig tudtuk mindnyájan, hogy meg fognak bennünket verni. Hogy nem lesz forradalom, épp ellenkezőleg. És ennek ellenére úgy küzdöttünk, mintha a demokratikus Magyarország komoly lehetőség volna.

Kassák Lajost ugyanúgy meg kellett győzni, mint Babitsot. Sőt egy későbbi nyilasvezér, Málnási Ödön történész is írt bele Werbőczy Istvánról. Vele nagyon jó barátságban voltam, mert ugyan nemzetikommunista (sic!) volt, de jó történész. Azt hiszem, mint a nyilasok egyik szellemi vezetőjét, kényszer-munkára ítélték, ahonnan '56-ban szabadult.

– Hogy kerül egy baloldali lapba egy ilyen történész munkája?

– Málnási még baloldali volt, igazán jó viszonyt ápolt Hatvany Lajossal, aki segítette is őt, mert akkoriban a szakmájában éppen túlzott baloldalisága

* *Beszélgetés Ignotus Pállal.* Fehér Erzsébet és Vezér Erzsébet interjúja. Budapest, 1965. május. In: *Vezér Erzsébet: Megőrzött öreg hangok – Válogatott interjúk.* Budapest, 2004, PIM, 199–200. o.

miatt szorították háttérbe. A nekünk írt cikke teljesen népi gondolkodású, de szélsőbaloldali írás. Mikor a kommunizmus és a szocializmus vereséget szenvedett, akkor hívták a nyilasok, és ő elment vezérnek hozzájuk. Ő az egyetlen közülünk, aki nyilas lett.

– Mi idézhet elő az emberben ilyen pálfordulást? Opportunizmus?

– Nagyon sok kommunista lett nyilas. Sok entellektüel azért vált nyilassá, mert kapitalizmusellenes forradalmat képzeltek bele a nyilasok szervezkedésébe, akik a szegénységre, a munkanélküliekre hivatkoztak. A szociáldemokrata munkások, csalódvá a szociáldemokrata pártban, amely egyre jobban kisebbségbe szorult, szintén átpártoltak.

– Az egész folyamatban érezni némi párhuzamot a jelennel... Élnek még néhányan a második világháború túlélői közül, a mindenkori pártpolitika mégis kénye-kedve szerint írja felül a közösségi emlékezetet.

– Ilyenkor kell megszólalnom, vagy írnom egy keményebb cikket. Emiatt viszont a jobboldal árulónak kiáltott ki, pedig csak emlékezem és figyelmeztetek...

Örkény István veszélyes társaságban

Mit tehet az a 97 éves polihisztor, akinek a szeme már lázadozik a munka ellen? És csak a munka ellen, mert az élet apró-cseprő részleteinek szemügyre vételéhez továbbra sem szükséges segédeszköz. Épp a betűkhöz követel mankót a majd' százéves agy.

Fejtő tökéletesen rá van utalva a fiára. Rég el kellett volna menniük új lencsét csináltatni, de hol Charlie nem ér rá, hol az öreg közérzete nem enged meg, hol pénzsűkében vannak. Fejtő elég időt tölt silabizálással az újságok és a levelei fölött, ezért szüleitől hangoskönyvet kap, amelyet akkor is élvezhet, ha senki nincs a közelben, aki felolvassa neki. Fura ajándék ez az ő szemében. A fogyasztói társadalom felgyorsult életéhez szokott emberek figyelmessége egy más világban szocializálódott, az olvasás örömeért olvasó értelmiségi számára. Azt gondoljuk, mégis jobban jár, ha Mácsai Pál szórakoztatja Örkény-egypercesekkel, mintha én. Meghökken az ajándékon: „Ismerem őket.” „Afelől nincs kétségünk, nem is azért hoztuk” – mondjuk, de ezt már nem hallja, mert hóbörögve belekezd egy mondatba:

– Örkény Istvánt én fedeztem föl...

Fejtő pontosan látja, hogy bennszakadt a levegő. Immáron nyugodtan, kedélyesen folytatja.

– Egyszer egy fiatal srác jött a *Szép Szó* szerkesztőségébe, meglehetősen félnéken. Novellát hozott. Elolvastam, és nagyon tetszett. Olvasószerkesztőként a hátsó szobában ültem. Először én értékeltem a behozott munkákat, s akkor mutattam meg József Attilának és Ignótus Pálnak, ha ajánlottam közlésre. Ezt is bevittem Attilához. Örkénynek addig nem jelent meg komoly munkája, kocaíró volt. Attila is remeknek találta a *Tengertáncot*. Meg akarta ismerni Örkényt, kért, hogy hívjam be. Örkény csak pirult, nagyon meghatódott attól, hogy József Attila is azt mondta neki: „Nagyon jó az írásod.” Így lett a munkatársunk.

Egyszer ijedten érkezett a szerkesztőségi összejevetelünkre. Az apjától „tudta meg”, hogy „nagyon veszélyes társaságba került” azzal, hogy nekünk ír, és velünk barátkozik. Az idősebb Örkénynek ugyanis egy régi iskolatársa a rendőrségen dolgozott, aki behívta őt, hogy figyelmeztesse: „A fiad kommunisták közé keveredett. Ott van az Ignótus Pál, a József Attila, a Hatvany Lajos, a Fejtő, a Németh Andor, a Remenyik Zsigmond és a többi.” Ignótusról már meséltem, hogy egy polgári liberális újságíró volt, aki utálta a kommunizmust, nem dolgozott volna velünk, ha még ekkor is azt a táborot erősítjük. A rendőr viszont elárulta, hogy régóta megfigyelés alatt állunk, és rettenetesen galádul kormányellenesek vagyunk. Alátámasztásul megmutatott Örkény apjának egy jelentést egy olyan besúgótól, aki eljött az egyik szerkesztőségi megbeszélésünkre. Oda nem hívtunk meg sok embert, maximum nyolcan-kilencen jártak az értekezleteinkre. Ki kellett derítenünk, ki volt az, aki ilyen pontosan elmondta nekik: „és akkor felszólalt a Hatvany Bertalan, és ezt mondta, József Attila pedig ezt mondta, és a Fejtő ezt...” Szinte mindent szó szerint följegyzett a besúgó. Tanakodtunk, hogy a kilenc ember közül ki lehet az. Kiderült, hogy nem más, mint aki a legradikálisabb volt közöttünk. Egy katolikus költő, aki a verseiben csúfot űzött a vallásból, az egyházból, de nem volt tehetségtelen. Őrá vetettük ki a sort, nem hívtuk meg többé. Jól döntöttünk, mert visszajutott hozzánk, hogy többé nem volt besúgója a rendőrségnek közöttünk. Iskolapéldája ez mindenféle feljelentésre épülő paranoiás rendszernek: ennyire figyeltek, és ilyen hülyék voltak a megfigyeléssel foglalkozó rendőrök, hogy azt hitték, kommunisták vagyunk, miközben szocialisták és liberálisok írtak nekünk. Nem érdekelte őket az igazság, megelégedtek a megfélemlített vagy a hú besúgóik jelentéseivel.

– Ki volt a feljelentőjük?

– A költő? Horváth Béla.

– Miből jöttek rá, hogy ő az? Agitált?

– Nem agitált, de ő írta a legmerészebb, a legkritikusabb és legszókimondóbb dolgokat a korról. Úgy tűnt, nem fél a következményektől. Ez tette kicsit gya-

nússá. Jó humorú fiú volt... Hogy sikerült belőle besúgót csinálni? Valószínűleg behívták, ő nagyon megijedt, s akkor rávették arra, hogy írjon jelentéseket, cserébe elnézik neki az eddigieket, és talán a jövőbeni dolgait is. Ő volt az, aki Párizs elestekor fekete karszalagot viselve flangált az Erzsébet körúton és a Corsón, amivel nyíltan szembement a kormány németbarát politikájával. Meg merte csinálni, mert nem volt félnivalója a rendőrségtől. Ugyanakkor nem dolgozott ellenünk. Ez a fiú inkább baloldali katolikus volt, őszinte gyerek, és ha vállalta is, hogy besúgó legyen, semmi olyat nem mondhatott rólunk, ami az állami rendre veszélyes lett volna. Nem voltunk összeesküvők, írók voltunk.

– Örkeny igazi közép-kelet-európai író volt. Mindent áthangszerel írásaiban az abszurditás, a groteszk humor. Épp ezért nehéz elképzelni, hogy milyen lehetett magánemberként.

– Játékos szellem, olyan, mint a vidám novellái. Szeretett viccelni, nagyokat lehetett vele nevetni, mulatni, és mindent nevetségesnek talált. Igaza volt, mert Horthy Magyarországon volt is valami nevetségesen fennkölt és büszke. A magyarság az egyik legkönnyebb nép a világon.

– Ezt hogy érti? A magyar szereti, ha vezetik, ezért azt sem bánja, ha megvezetik?

– Részben igen. A sok orra esés és a felelősséget áthárító sírva vigadás számtalanszor gyűlölködésben, magyarkodásban ölt testet. Örkeny is nagyon lehangoló dolgokat mesélt, amikor '38–'39-ben kijött hozzám Párizsba. Mindig jólesett őt látni, mert olyan rossz hangulat uralkodott akkor Magyarországon, ő mégis mindig mulatott. Párizsban is sokat kirándultunk, együtt jártuk be az erdőségeket. Aztán kitört a második világháború, de még utána is játszották Franciaországban.

– Lefordították valamelyik művét már akkor franciára?

– Persze, színházban is játszották,* már ügynökkel dolgozott.

– Örkeny ingázhatott a két ország között? Engedték?

– Azért úgy nem lehet fogalmazni, hogy ingázott, mert Magyarországon élt, de néhány hétre kijött lubickolni a „szabad levegőn”. Pedig annyi baja van ennek az országnak is...

A *Szabad Népnél* kulturális rovatvezető, a *Csillagnál* szerkesztő voltam. Örkeny egy ideig hozta a novelláit és egyéb írásait. Azonban egy úgynevezett „felülvizsgálat” alkalmával – amikor kizártak, illetve visszaminősítettek a pártból embereket – Örkeny is visszaminősítették.

* 1970-ben a *Tótékkal* Örkeny elnyerte a Fekete Humor Nagydíját is.

Ennek nyomán nem írhatott volna a *Szabad Nép*be. Ismerve kiemelkedő tehetségét, mégis közöltem tőle írásokat álneven. Ez idő tájt két balhém is volt a novellái miatt. A *Hunnia Csöködön* címűben, amelyik még korábban a *Csillag*ban jelent meg, a Hunnia nevű futballcsapat vendégjátékra ment Csöködre, egy isten háta mögötti kis faluba, ahol rüpitára verte a helyi együttest. A lényeg nem ez volt persze, hanem az azt követő szokásos mulatozás, tánc és zabálás, és az, hogy a főszereplő felesége kiszökött a kocsmá mögé a Hunnia sztárjátékosával, és ott megtörtént, aminek történnie kellett. Ezt Pista olyan finoman írta le, hogy amikor ez történik, akkor az udvarról felreppennek a galambok, és hogy „ezen az éjszakán összesen négyszer rajzottak ki a dúcukból”. A megjelenés másnapján, mikor Révai József főszerkesztő belépett a *Szabad Nép* szerkesztőségébe, amely a *Csillagnak* is helyet adott, az én parányi szobámban szinte azonnal megszólalt a telefon: menjek be hozzá. Ez soha jót nem jelentett. „Maga olvasta ezt az Örkény-novellát?” – kért számon. „Természetesen – mondtam –, én adtam le.” „Szóval maga adta le. És maga ezt leadta?! Miért adta le?!” „Nagyon jó novella” – dadogtam. „Szóval ez magának még tetszik is?” „Igen – mondtam –, lehet, hogy vannak hibái, de...” „Mi az, hogy lehet?! Mit akart mondani ez a novella?” Abban az időben valamilyen üzenetet hordoznia kellett minden versnek, novellának, regénynek. Öncélú semmi sem lehetett a szocialista realizmus küszöbén. „Révai elvtárs, ez a novella a vidéki úri világ züllöttségét és cinizmusát ábrázolja. Azt kritizálja Örkény.” Erre még jobban kikelt magából: „Kritizálja?! Élvezi!” – ordította. Nem mertem mondani, hogy én is. „Máskor jól gondolja meg, hogy mit közöl ettől az embertől!” Ilyen idők jártak... Ezek után mégis leadtam egy novelláját, a *Lila tintát*, már a *Szabad Nép*ben. Abból akkora botrány kerekedett, hogy egy egész olvasói konferenciát kellett összehívni, amelyen Örkénynek is részt kellett vennie. Munkás olvasók és gyári levelezők ízekre szedték az írását. Szegény feje ott magyarázkodott, hebegett-dadogott és megígérte, hogy a jövőben jobban fog vigyázni. Én is ott süllyedtem el, mert én jelentettem meg ezt a remek írást. Azután a saját nevén már csak jellegtelen vidéki, üzemi riportokat írhatott arról, hogy milyen jó ütemben zajlik a termelés, és például Papp Mihály vagy Kis Béla azt mondta, hogy a jövő hónapban még több százalékot ér el a sztahanovista mozgalom.

Méray Tibor, Franciaországban élő író, újságíró (2008)